LUND UNIVERSITY

Vem satt på läktaren? : Fyra typer av emporer i skånska kyrkors romanska västtorn

Hansen, Kenth

Published in:
Fornvännen

2013

Link to publication

Citation for published version (APA):
Hansen, K. (2013). Vem satt på läktaren? : Fyra typer av emporer i skånska kyrkors romanska västtorn. *Fornvännen*, *2013*(3).

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 18. Dec. 2025

Vem satt på läktaren?

Fyra typer av emporer i skånska kyrkors romanska västtorn

Av Kenth Hansen

Hansen, K., 2013. Vem satt på läktaren? Fyra typer av emporer i skånska kyrkors romanska västtorn. (Who sat in the gallery? Four types of galleries in the Romanesque west towers of Scania's churches.) *Fornvännen* 108. Stockholm.

The purpose of west towers in the Romanesque churches of Scania has been much discussed, whether they were used for secular or sacral purposes and by secular or ecclesiastic users. Special focus is placed on the gallery, a room on the first floor in the tower with one, two or more openings into the nave. Today you will find major or minor traces of such galleries in some ten Romanesque Scanian churches; in approximately another ten cases there is written evidence of such galleries.

This paper investigates the intended and actual functions of the galleries, based on their construction. The study focuses on aspects of visibility and communication between gallery and nave – to see, to be seen or to be hidden. The analysis results in the definition of four types of galleries: *arcade galleries* (rooms with large, open arcades), *window galleries* (rooms with narrow windows divided by a column), *platform galleries* (rooms with an entrance opening onto a platform inside the nave) and *chapel galleries* (rooms with an altar for sacral use). On the basis of these types it is discussed how they were used, who built them, and who used them.

Kenth Hansen, Lunds universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Sandgatan 1, SE–223 50 Lund
hansen.kenth@gmail.com

Under den tidiga medeltiden byggdes över 400 stenkyrkor i Skåne. De utformades i enlighet med tidens arkitekturideal, den romanska stilen, som karaktäriseras av massivt murverk med rundbågiga valv, fönster och portar. Till många kyrkor fogades också ett torn väster om långhuset. Enligt Henrik Jacobsens (1993, s. 23, 66) bedömning hade hälften av Skånes romanska stenkyrkor västtorn. Att koret hade rituella funktioner och att långhuset var kyrkmenighetens plats är ostridigt. Men vad var tornet till för? Var huvudfunktionen att fungera som klocktorn? Var det en försvars- och tillflyktsplats i orostider? Lagerutrymme för tiondet? Bostad? Logi för pilgrimer? Användes det i rituella och processionella sammanhang? Fungerade det som gravkapell? Dopkapell? Var det kanske en förhall till resten av kyrkan? Statussymbol? Eller speglade det en religiös symbolik, det himmelska Jerusalem? Innebar dess stora höjd en visuell markering av den lokala kristenheten?

Idéerna och förslagen har genom åren varit många, och likaså kan säkert funktionerna ha varit. Den dominerande åsikten är dock att tornet var den världsliga maktens del av kyrkan. Vem som utgjorde den världsliga makten i varje enskilt fall var oftast kopplat till kyrkans grundare, d.v.s. kyrkobyggets initiativtagare och finansiär. I många fall låg kungamakten bakom. Sockenkyrkornas grundare kunde vara en lokal potentat, en grupp av storbönder eller hela traktens allmoge – åsikterna bland kyrkforskare går isär. En vanlig ståndpunkt är att om kyrkan försågs med torn så pekar det mer på en världslig magnat än

på en bred sockenmenighet. Därtill förekom klerikala grundare: biskopar eller klosterordnar.

Oavsett grundare kunde våningarna i tornet ha olika funktioner. Det nedersta utrymmet – det s.k. tornrummet – anses ha varit starkt kopplat till den världsliga makten (Olsen 1967, s. 246 f; Holmberg 1990, s. 29 ff). Tidiga gravar har i flera fall påträffats i detta rum och brukar kopplas till kyrkans stiftare och hans familj (Gustafsson & Weidhagen 1968, s. 157 ff; Holmberg 1990, s. 32 f; Wienberg 1993a, s. 101). Utöver dessa s.k. stiftargravar finns tecken på att tornrummet använts av den världsliga överheten i samband med förrättningar av olika slag. Tecken som tolkats i denna riktning är högre golvnivå och upphöjda stenbänkar (Olsen 1967, s. 246 f; Holmberg 1990, s. 29 ff; Jacobsen 1993, s. 74; Wienberg 1993a, s. 101).

Nästa våning kunde vara utformad som en emporvåning. Ordet *empor* kommer från tyskan och betyder »uppåt». Det syftar på ett högre beläget utrymme som via öppningar står i förbindelse med långhuset. Detta rum brukar i ännu högre grad än tornrummet förknippas med den världsliga eliten. Denna artikel är menad att utforska detta rums syfte och funktion. Låt oss därför lämna den allmänna torndiskussionen för att se vad tidigare forskning har ansett om emporvåningar i romanska västtorn.

Forskningsläget

Emporvåningar har i forskningssammanhang inte sällan fått definiera själva kvintessensen av västtornet. Man märker två huvudlinjer i betraktelsesättet – emporvåningen kopplas antingen till den profana sfären eller till den sakrala sfären (Wienberg 2012, s. 39 f). Inom dessa båda kretsar har det diskuterats vilka funktionella syften emporerna har fyllt, men också vilka symboliska kopplingar som gjorts; om symboliken avsett att understödja och förstärka den världsliga makten eller om symboliken varit av religiös karaktär.

Den förhärskande åsikten är att emporerna var herrskapets plats i ett profant tolkat västtorn. Emporernas ursprung söks i det karolingiska kyrkobyggeriet, vilket hade romerska och bysantinska förebilder. Ett stort föredöme var Karl den Stores palatskyrka i Aachen. I Karls åttkantiga kyrka fanns ett s.k. västverk, ett tornbygge bestående av mittorn med två sidotorn och med ett härskarsäte i en upphöjd placering, möjligen i ett galleri en våning upp. Den kyrkoarkitekur som utvecklades där syftade till att rumsligt och symboliskt förhärliga den teokratiske härskaren (Nyborg 1985, s. 93; McClendon 2005, s. 108 ff).

Kärnpunkten hos dem som ser emporen som en *profan* angelägenhet är att den betraktas som en upphöjd, finare och förnämt avskild plats för kyrkans patronus att övervara mässan på. Fanns det dessutom altare väger fromhetsprägeln tyngre och rummet betraktas som ett litet privatkapell (t.ex. Cinthio 1968, s. 81; Jacobsen 1993, s. 74). Hans Stiesdal (1983, s. 14 ff) ser ingen egentlig skillnad mellan den elegant utformade emporen, en enkel träläktare eller bara upphöjda stenbänkar i kyrkans västparti. Alla utgjorde säte och markering för kyrkans patronus, det var bara en skillnad i kvalitetsnivå. Kring denna åsiktskärna har flera forskare bidragit med intressanta kompletterande perspektiv.

Gunnar Redelius (1972, s. 41 ff) har studerat östgötska kyrkor och konstaterar att de kungliga patronatskyrkornas emporer utgjorde en viktig komponent i regeringsutövningen. Kungahuset, som förde en kringresande tillvaro, fick sin makt legitimerad och bekräftad genom att visa upp sig för allmänheten. Det offentliga framträdandet på den publika scen som tornemporen utgjorde representerade en återkommande liturgisk kungahyllning.

Ebbe Nyborg (1985, s. 94, 98 f) ifrågasätter att kyrkostiftarna skulle ha velat vila på en plats förknippad med världslig makt i stället för på en religiöst optimal plats, och förkastar därför torn och empor som symbol och representant för världslig makt. Han menar att tornbygget med dess innehåll var ett uttryck för den rådande kyrkbyggnadsstilen, den gällande arkitektoniska konventionen. Att sedan de flesta galleriförsedda tornen ändå troligen byggdes av världsliga magnater speglar mer deras höga ambitioner med kyrkbyggnadsprojekten. Därmed blir ändå tornet och emporen för honom trots allt kopplade till aristokratin.

Jes Wienberg (1993a, s. 101 ff, 156 ff) har anslutit sig till synen på emporen som ett säte för kyrkans patronus, men han ser det i ljuset av utvecklingen från privatkyrka till sockenkyrka. Under den tidiga medeltiden kapades de ägarmässiga

banden mellan huvudgård och kyrka. I stället blev den tidigare privatkyrkan en egen institution. Ägarskapet övergick till patronatskap som manifesterades genom tornbyggen med herrskapssäten. Emporen markerade således patronus nya position i kyrkan, både rättsligt och rumsligt.

Wienberg (1993b, s. 82f) föreslår även att emporerna kan ha varit avsedda för att avskärma elitens kvinnor från de vanliga kyrkobesökarna. Tanken bottnar i Roberta Gilchrists (bl.a. 1994, s. 108 f) forskning där hon noterat att nunnor vistades avskiljt i klosterkyrkorna, men också att gallerier nyttjades för att skilja kvinnor och män åt i italienska och bysantinska kyrkor.

Ing-Marie Nilsson (2003, s. 32 ff, 39, 70 ff) betonar emporens betydelse för elitens behov av att markera och befästa sin position. Hon menar att kungamakten agerade i de karolingisk-ottonska västverkens tradition när den använde sig av arkitekturen som ett etablerat härskarspråk för att visa upp sig och få sin makt bekräftad. Nilsson lyfter även fram emporernas mer mentala funktioner. Utöver att kunna övervara mässan avskilt gav galleriet patronus en möjlighet att övervaka och kontrollera både prästerskapet och menigheten. Höjdläget i förhållande till övriga kyrkobesökare gav en auktoritativ position. Sammantaget bidrog emporen därmed till herrskapets maktstatus. Nilsson uppmärksammar också höjdlägets positiva andliga dimension – man var ju lite närmare himlen än alla andra.

Efter att ha granskat åsikterna om emporen som tillhörande den profana sfären är det nu dags att mönstra den *sakrala* sidan, de som lyfter fram emporernas religiösa och rituella funktioner.

William Anderson (1926, s. 15 f, 23, 55 f, 76) menade att emporerna otvetydigt konstruerats för kultändamål och exemplifierade med klosterkyrkorna i Dalby och Vä. Emporerna utnyttjades där för andakt, liksom andra slutna rum i kyrkorna, t.ex. förhallen i Dalby, men framför allt som stationer i liturgiska processioner. De dubbla tornen i Dalby och Vä fungerade som in- och utgångar så att dessa processioner skulle kunna passera friktionsfritt.

Efter många decenniers profan åsiktsdominans framför Kristina Krüger (2003b, s. 270 f, 287 ff) liknande tankegångar när hon kopplar konstellationen av förhall och empor mellan två sidotorn till cluniacensisk klosterarkitektur. Även i detta scenario är emporen en viktig plats för processioner, men framför allt fungerande den som ett kapell där munkarna kunde hålla regelbundna dödsmässor utan att störa förrättningarna i huvudkoret. 2012 (s. 215) föreslår Krüger att Dalbys empor skulle kunna ha fungerat som kor i enlighet med en arkitekturtradition med dubbla kor – både i öst och i väst – som utgick från klosterkyrkan i Corvey och fick efterföljare bl.a. i den med Dalby associerade katedralen i Hildesheim. Tanken att emporen utgjort ett kor för klosterbröderna hade framförts redan 1850 av domkyrkoarkitekten Carl Georg Brunius (s. 58).

Undersökningen

Åsikterna om emporer spänner mellan profant och sakralt, med nyansskillnader i båda ändar och med olika tyngdpunkt i praktiska respektive symboliska funktioner. Den här artikeln syftar till att komma vidare i diskussionen och ställer därför åter frågan om varför emporer byggdes och vad deras funktion var. Svaren på dessa två frågor bör också ge indikationer på vem som var initiativtagare till torn- och emporbyggena. Diskussionen har genom åren förts i huvudsakligen uteslutande termer: *antingen* var de ett härskarsäte och ett uttryck för den världsliga makten *eller* så fyllde de rituella funktioner i den religiösa kulten. Jag anser att det finns skäl att öppna upp denna låsning och undersöka om det fanns olika typer av emporer, typer som kunde vara konstruerade för att fylla olika funktioner. Forskare har tidigare noterat skillnader i emporernas utformning, men inordnat dessa under en övergripande förklaringsmodell (Krüger 2003a, s. 147 ff; Nilsson 2003, s. 32 ff). Jag kommer därför att presentera en typologi för emporerna speglad i både profana och sakrala tillämpningar.

Avsaknaden av tillräckliga relevanta skriftliga källor lämnar forskaren med de materiella emporlämningarna som huvudsakligt underlag. Analysen grundas därför på de spår vi i modern tid, från 1800-talet och framåt, har kunnat iaktta av tidigmedeltida romanska emporer i Skåne. Primärt gäller detta givetvis spåren av själva emporerna och lämningar däri, men det kan också röra sig om kompletterande kunskap från resten av kyrkan, t.ex. stiftargravar och donatorsporträtt,

eller dess mer allmänna kontext, såsom närbelägna huvudgårdsbyggnader eller tecken på patronatskap eller kloster.

Henrik Jacobsen (1993, s. 116–158) har identifierat 18 skånska kyrkor med tecken på empor. Han utesluter inte att gallerier funnits i många andra kyrkor. Genom en statistisk beräkning kommer han fram till att med 95% sannolikhet har emporer funnits i 26–44% av alla västtornen i det medeltida Danmark öster om Stora Bält (Jacobsen 1993, s. 28 f). Överfört till skånska förhållanden innebär det att mellan 50 och 90 skånska kyrkor skulle ha haft empor, vilket innebär att emporer inte alls var något särskilt exklusivt. Dessa 18 kyrkor som Jacobsen registrerat utgör ramen för undersökningen, men då vissa av kyrkorna bara har lämnat helt obetydliga spår så bidrar de bara marginellt eller inte alls i analysen.

Som utgångspunkt för analysen formulerade jag en definition av begreppet emporvåning. Med empor menar jag ett rumsligt utrymme beläget minst en våning upp i ett västtorn, som kommunicerar visuellt (och auditivt) med långhus och kor genom en eller flera öppningar i rummets östvägg. Visibiliteten och kommunikationen mellan rummet och långhus respektive kor är nyckelfaktorn. Kommunikationen gick åt båda håll: dels är det fråga om hur och vad rummets användare kunde se i och av kyrkans östra delar, dels vad människorna där såg av personer och aktiviteter i emporen. I det sistnämnda fallet gäller det både vad som var och avsågs vara synligt, och vad som var och avsågs vara dolt. Den följande analysen fokuserar därför på emporens östvägg och kretsar kring begreppen *att se, att synas* och *att döljas*.

Denna definition av emporen innebär att kyrkor med elitmarkeringar enbart i västtornets bottenplan samt kyrktorn med helt slutna kapellrum inte medtas i undersökningen. Eftersom analysfokus ligger på visibilitet och kommunikation genom östväggens öppningar faller sig denna avgränsning naturlig.

Emporerna har benämnts på många olika sätt. Läktare, galleri, herrskapstribun och andra liknande uttryck har kommit till användning. Som ett led i kategoriseringen ger jag varje typ en specifik benämning. När jag diskuterar emporer i mer generella termer använder jag mig av begreppen *empor*, syftande på själva rummet eller på hela rums- och våningskonstruktionen, och *galleri,* främst syftande på väggkonstruktionen med öppningar mot långhuset.

Utifrån skillnader i konstruktion och materiellt innehåll, kopplade till hur dessa påverkade visibilitet och kommunikation, utkristalliserar sig fyra typer av emporer. Det är dessa som närmare kommer att beskrivas och analyseras i det följande. Jag kallar dem *arkadempor, fönsterempor, läktarempor* och *kapellempor*.

Arkadempor

Strax söder om Eslöv ligger Västra Sallerups kyrka. På långhusets västvägg, en bit ovanför den rundbågade öppningen in till tornrummet, ser man en igenmurad tredelad arkadempor (fig. 1). De båda kolonnetterna med tärningskapitäl som står i linje med långhusets västvägg bär tre rundbågiga valv. Igenmurningen är gjord från kolonnetternas centrum och västerut. I emporrummet syns idag svaga spår av en större rundbågig öppning som har omslutit de tre synliga öppningarna. Hela arkadpartiet är drygt tre meter brett och varje öppning mäter cirka en meter mellan kolonnetterna. Öppningarnas höjd är drygt 1,5 meter. Underkanten av arkadgalleriet ligger cirka 0,7 meter över den ursprungliga golvnivån i emporrummet (LUHM, Graebes ritningar, Västra Sallerup 1949-02-01). Galleriet ryms under den senare gjorda valvslagningen i långhuset. Emporen ligger i ett kvadratiskt torn, vars övre hälft under 1700-talet rasade och förstörde delar av kyrkans västparti (Rydbeck 1947, s. 193). Rummets bredd, nästan fem meter, gör det synnerligen rymligt jämfört med de flesta andra skånska emporrummen.

Emporrummets arkadparti i Västra Sallerup har en placering och konstruktion som påtagligen är gjord för att låta användarna beskåda och bevaka aktiviteterna i kyrkan; mässor, dop och andra förrättningar. Öppningarna är breda, vilket tillsammans med höjdläget ger ypperlig sikt. De stora och breda arkadportarna, i en mur som avsmalnats genom en större inre omgivande båge, exponerade tydligt personerna i emporen. Öppningarna förefaller medvetet ha utformats för att visa upp dessa individer offentligt, en åtgärd som mycket väl kan ha varit avsedd för att uttrycka och förstärka en maktposition såsom Ing-Marie

Fig. 1. Västra Sallerups kyrka. Arkadempor i västra delen av långhuset. Foto förf. december 2012.
—Västra Sallerup church. Arcade gallery in the west part of the nave.

Nilsson hävdat (2003, s. 32 ff, 39; 2009, s. 70 ff). Avsaknaden av altare och andra kultrelaterade lämningar pekar på profana användare, d.v.s. att det var världslig makt som demonstrerades. För arkademporens användare var det därför viktigt *att se och att synas*.

I kyrkans kor finns kalkmålningar från 1400-talet som visar medlemmar av familjen Sparre till Ellinge, en huvudgård ett par kilometer söder om kyrkan, såsom tillbedjare. Monica Rydbeck (1947, s. 213 ff) tolkade deras vördnad som riktad till drottning Margareta, men numera anses Sparrarna instämma i de tre heliga konungarnas tillbedjan (Eriksson 1976, s. 37 ff). Kyrkan har också omfattande kalkmålningar från det tidiga 1300-talet, gjorda i samband med valvslagningen. En knäböjande man i västra korvalvet har tolkats som stiftare till valvslagnings- och målningsarbetena, möjligen en representant för den mäktiga Galen-ätten, Ellinges dåvarande ägarfamilj (Rydbeck 1947, s. 204; Edenheim 1976, s. 18 ff). Huvudgårdens anknytning till kyrkan understryks ytterligare av kalkmålningarnas många vapenavbildningar förknippade med ägare till Ellinge (Rydbeck 1947, s. 199, 206 ff; Raneke 1976, s. 24 ff). Relationen mellan kyrkan och Ellingegodset är således väldokumenterad och har säkert anor långt bak i tiden.

Ellinges dokumenterade ägarlängd går ned i 1200-talet (Kjellberg 1966, s. 95). Jag antar att det var godsägarna här som var aktiva i grundandet av kyrkan och utformandet av tornkomplexet. De blickade ner på aktiviteterna i kyrkan från arkademporen och lät sig beskådas av sockenfolket. Observera dock att kyrkan i början av 1300-talet hamnade under Lunds domkapitels patronatskap (Schalling 1936, s. 126 f). Vi får därför föreställa oss att när någon representant för domkapitlet var på besök tog även han, i egenskap av kyrkans patronus, plats i en arkadöppning bredvid Ellingepatronen.

En dryg mil sydväst om Västra Sallerup ligger Fjelie kyrka. Där finns en arkadempor i nästan nyskick (fig. 2). Den tillkom på 1940-talet i ett försök att återskapa en svunnen herrskapsläktare. De bevarade resterna utgjordes av galleriets båda yttre konsoler »... medan det i övrigt provisoriskt rekonstruerats med tre små arkadbågar, fastän två egentligen hade varit mera lagom i förhållande till principalbågens bredd» (Rydbeck 1949, s. 81). Likheterna med arkademporen i Västra Sallerup är slående – den kanske har utgjort förebild vid rekonstruktionen. Den främsta skillnaden, bortsett från proportionerna, ligger i att långhusets gotiska valv skärmar av övre delen av emporöppningen.

Fig. 2. Fjelie kyrka. Rekonstruerad empor. Foto förf. december 2012. —Fjelie church. Reconstructed gallery.

En numera försvunnen emporvåning i Stora Herrestads kyrka beskrivs som följer av C.G. Brunius:

> Den mellersta afdelningen [d.v.s. emporvåningen], som haft en liknande anordning [d.v.s. en mittpelare med två rundbågar och däröver en dubbelt så stor båge] åt skeppet, beröfvades vid samma tillfälle [d.v.s. för få år sedan från Brunius tidshorisont] sin midtpelare och sina hjelpbågar. Å vederlagsmurarna för dithörande hufvudbåge, som ensam nu uppbär tornets östra sidomur, framspringa helkolonner, af hvilka den norra har åttkantigt, den södra rundt skaft och båda mycket yfviga kapiteler och kransar, hvarpå berörda hjelpbågar hvilat.
>
> (Brunius 1850, s. 117).

Texten bör förstås som att emporvåningen öppnat sig mot långhuset med två rundbågiga öppningar, burna av en central kolonn, och tillsammans omslutna av en större rundbåge. Enligt en skiss i Brunius noteringar var den omslutande rundbågen knappt sex meter bred (LUHM, Brunius samlingar, konvolut 12 nr 27), vilket bör innebära att vardera emporöppningen var drygt 2,5 meter bred.

Utifrån den begränsade dokumentationen företer konstruktionen likheter med den i Västra Sallerup: breda, för insyn tillgängliga öppningar som uppvisade den lokala makten i all dess glans. Denna makt kan i det här fallet sökas runt husknuten: huvudgården Herrestad låg intill kyrkan, och båda byggnaderna var sannolikt uppförda på en och samma stora toft som benämndes *Herre Gårdz Tofften* i början av 1700-talet (Skansjö et al. 1989, s. 113 ff).

Norra Åsums kyrka har ett av Skånes mäktigaste torn, nästan 20 meter högt. Där finns en emporvåning som man når via en tunnvälvd trappa i tornets södra del. Rummet är nästan 30 m² stort, med spår av takbjälklag dryga två meter upp. I östväggen finns en 2,0 meter hög och 1,6 meter bred rundbågeöppning som nyligen åter öppnats upp in mot långhuset. Öppningen utgår från golvnivån. Dess övre del skyms idag något av långhusets senmedeltida valvslagning (Lindhagen 1972, s. 88).

Den storslagna solitära arkadöppningen i ett komfortabelt inrättat rum i ett mäktigt brett västtorn pekar på en patronus över den ordinära lokala nivån. En fingervisning om vem finns i inskriften på den ovanligt sena runsten som numera är placerad i kyrkans vapenhus: »Krist, Marias son hjälpe dem som gjorde denna kyrka, ärkebiskop Absalon och Esbjörn Mule» (DR 347). Båda dessa herrar tillhörde det översta elitskiktet i sin tids Danmark.

I tornrummet under arkademporen finns låga sittbänkar utmed den västra och norra väggen. Sådana stenbänkar i kyrkans västra del brukar, speciellt när som här golvnivån är något förhöjd jämfört med långhuset i övrigt, precis som emporer ses som en markering av den världsliga makten. Stiesdal (1983, s. 14 ff) poängterar som vi tidigare sett att det inte var skillnad i sak, bara i kvalitet. Därmed blir Norra Åsum ett problem – är det dubbla maktsfärer som uttrycks i kyrkoarkitekturen? Det vanligaste svaret har varit ja: emporsätet var till för de riktigt höga potentaterna med ärkebiskopen i spetsen medan den lokala maktens företrädare satt på västbänkarna i tornrummet (Lindhagen 1972, s. 88).

Fönsterempor

Den idag synliga emporen i Mariakyrkan i Vä kan ursprungligen ha haft ett annat utseende. Nu domineras emporen av ett stort centralt altare omgivet av resterna av två tvådelade öppningar, en rumsutformning som kommer att behandlas bland kapellemporerna. Henrik Græbe (1971, s. 62) har föreslagit att emporen från början, innan kyrkan överlämnades till premonstratenserorden, i stället för altaret hade en tredje tvådelad öppning i likhet med de båda omgivande öppningarna. I hans rekonstruktionsförslag består galleriet således av tre likartade fönsteröppningar, var och en med dubbla rundbågar burna av en centralt i väggen placerad kolonnett med tärningskapitäl (fig. 3). Varje öppning är knappt en meter bred. Med en centralt placerad kolonnett kvarstår drygt tre decimeter att titta ut igenom på var sida. Öppningarnas höjd är 1,7 meter och de är placerade 0,7 meter över golvnivån (Græbe 1971, s. 60 ff).

Fönsteremporen skiljer sig på en avgörande punkt från arkademporen i Västra Sallerup, nämligen vad beträffar genomsynligheten. I Vä var sikten genom öppningarna i den nästan metertjocka väggen in till långhuset begränsad av mittkolonnetterna. Smala öppningar på var sida om kolonnetterna återstod att titta ut igenom. Synvidden var delvis avskärmad så att man inte fick någon helhetsbild av långhus och kor. En betraktare var tvungen att förflytta sig för att bredda synfältet och partier av långhuset bör ha varit helt skymda. För långhusbesökarna måste det ha varit ännu svårare att se personerna i fönsteremporen. Fönsteremporen i Vä tycks med andra ord ha varit konstruerad för *att se men hålla sig dold*.

Vem ville då kunna övervara gudstjänster avskilt och delvis dold från menigheten? Mariakyrkan var en kunglig kyrka uppförd under första halvan av 1100-talet och var kvar i kunglig ägo som längst till 1170 då den donerades som klosterkyrka till premonstratenserorden. Redan under 1160-talet hade dock munkarna börjat etablera sig på platsen. Græbe (1971, s. 62, 137 f) antog att det var under de inledande decennierna i kunglig ägo som emporen var utformad på det beskrivna sättet. Att vilja hålla sig dold står helt i strid med Redelius tanke om den resande kungamakten som byggde sin position på offentliga framträdanden. Därför måste förklaringen sökas på annat håll. Möjligen är Wienbergs hypotes om emporer som avskärmade gallerier för förnäma kvinnor en framkomlig tolkningsväg.

Enligt en tolkning av kalkmålningarna på korets östvägg i Vä föreställer de kung Valdemar den store och drottning Sofia när de donerar kyrkan. Märkligt nog är det Sofia som bär fram kyrkan medan Valdemar får nöja sig med att hålla ett skrin. Släktförhållandena inom den danska kungafamiljen var sådana att drottning Sofia troligen var arvtagare och innehavare av Vä-kyrkan

Fig. 3. Mariakyrkan i Vä. Emporens södra fönsteröppning. Foto förf. december 2012. —St Mary's church, Vä. South gallery window.

och därmed dess patrona (Græbe 1971, s. 80). Andra tolkningar, som förutsätter att kyrkan byggts tidigare under 1100-talet, är att den kvinnliga donatorn är Sofias mor Rikissa, kyrkans patrona såsom förmyndare för sin son Knud (Ahlstedt Yrlid 1976, s. 66 f), eller kung Niels Svendsens drottning Margareta Fredkulla (Kaspersen 1982, s. 11). Oavsett tolkning visar målningarna att kvinnor kunde inneha betydelsefulla positioner i samhället, positioner som kanske gav dem möjlighet att påverka och inrikta inrättandet och utformningen av emporer. Deras position gjorde att emporerna konstruerades mer utifrån deras anspråk än utifrån deras mäns behov.

Fastän man kan betrakta fönsteremporen som ett kvinnogalleri behöver inte det utesluta att den också kunde utnyttjas av herremän, i så fall av en manlig elit som inte brukade kyrkan för att demonstrera sin makt, utan nyttjade emporen utifrån egna religiösa behov: att övervara gudstjänsten i avskildhet.

Rester av ett emporgalleri finns bevarat i Fjälkestads kyrka, norr om Kristianstad. Det framträder idag i det skick det återställdes till efter en brand 1917. Från långhuset syns två igenmurade öppningar, var och en med dubbla rundbågar burna av en centralt i väggen placerad kolonnett med tärningskapitäl. Avståndet mellan öppningarna är knappt två meter. I emporvåningen syns igenmurningar av tegel bakom kolonnettöppningarna. Anderson menade att fönsternischerna »säkerligen flankerat en altarnisch. Troligen har denna förstörts vid någon tidigare reparation» (1926, s. 28). C.G. Brunius, som inspekterade kyrkan, noterade inga tecken på en altarnisch (1850, s. 152). Det finns heller inget som tyder på att Theodor Wåhlin, som svarade för återställandet av kyrkan 1917, såg några sådana spår trots att han måste ha haft ypperliga möjligheter att närstudera de brunna resterna av kyrkan. Enklaste förklaringen är att ingen altarnisch har funnits.

Emporresterna uppvisar stora likheter med utformningen av fönsternischerna i Vä, fast dimensionerna är något mindre. Öppningarnas höjd är drygt en meter och deras bredd, inklusive kolonnett, är cirka 0,6 meter. Utformningen, med öppningar som gav goda möjligheter till avskildhet, leder möjligen även i detta fall fram till en tolkning av emporen som en plats för traktens förnäma kvinnor, kanske från det närbelägna godset Råbelöv.

Det romanska tornet i Bjäresjö revs 1892, men innan dess hade Brunius hunnit inspektera kyrkan. Han noterade att det i emporvåningen fanns »två gluggar med raka spetsbågar» (Brunius 1850, s. 120 f) i väggen in mot långhuset. Beskrivningen är som synes mager, vilket tyder på att utformningen av öppningarna var enkel. Ordet glugg indikerar att öppningarna var små, varför jag placerar rummet bland fönsteremporerna, fastän inga avdelande kolonnetter funnits.

Kyrkan i Bjäresjö har genom det tvärvetenskapliga Ystadsprojektet infogats i en aristokratisk tidig- och högmedeltida huvudgårdsmiljö med anknytning till närbelägna stenhus (Skansjö et al. 1989, s. 102 f). Två gravar påträffades där det rivna kyrktornet en gång stått, båda innehållande skelett efter små barn (LUHM, Topografiska arkivet, Olsson 1948). Normalt brukar begravningar i tornrum hänföras till grundarfamiljen. Personer från huvudgården, kanske släktingar till de begravda barnen, har säkerligen varit emporens brukare.

Läktarempor

Östra Ingelstads kyrka ligger centralt på Österlen, mitt emellan Ystad och Simrishamn. Det återstår idag inte mycket av det ursprungliga tornet, bara de nedersta murpartierna och trappan i södra murlivet upp till dagens kör- och orgelläktare. Flera ombyggnader i kyrkans västra parti, den senaste 1913 av Wåhlin, har medfört att denna del av kyrkan i stort sett är nybyggd. Med hjälp av uppmätningsritningar från förra sekelskiftet och noteringar från Brunius kyrkobesiktning låter sig dock en rekonstruktion av emporavdelningen göras (Jacobsen 1985, s. 97 ff).

Den bevarade södra trappan ledde förr upp till ett långsmalt emporrum, bara två meter brett. Rummet var täckt av ett tunnvalv med vederlag i öst och väst som koniskt avsmalnade mot norr och söder, eftersom långhustaket förlängts längs dessa sidor och själva högtornet bara fortsatte uppåt i den mittersta delen av huskroppen. I rummets östra mur fanns en rundbågig öppning in mot långhuset, som var cirka en meter bred och två meter hög (Anderson 1926, plansch XIX:3; Jacobsen 1985, s. 97 ff).

Rummets smala bredd gjorde det svåranvändbart. Med bara en meterbred östöppning kunde endast en, högst två personer i taget titta ut utan att trängas. Öppningen var dörrformad och lagom stor för att passera genom. Närmast till hands ligger att öppningen faktiskt var en dörr som ledde ut till en framförliggande läktare, en konstruktion möjligen liknande den som fanns före Wåhlins ombyggnad 1913 (fig. 4). Denna läktare var sannolikt av trä, då inga spår har påträffats i långhusets väggar eller golv. Det trånga emporrummet blir i ett sådant scenario en förbindelsegång, men också ett utrymme dit läktarbesökarna kunde dra sig tillbaka vid behov. Det är närmast omöjlig att ha en uppfattning om utformningen av läktaren. Kanske var den ett enkelt trädäck, några meter brett så att sittplatser kunde ordnas i form av stolar eller bänkar. Kanske fanns ett lågt räcke för att förhindra fall men möjliggöra insyn. Arrangemanget tyder på samma funktioner vi fann i Västra Sallerups arkadempor: såväl en förträfflig utsiktsplats över prästernas verksamhet i koret och över den församlade menigheten som en scen för offentlig förevisning av patronus makt och myndighet. Konstruktionen var till för att låta brukarna *se och synas*.

Medan fönsteremporen inte lämpade sig för Redelius furste på hans maktuppvisningsrunda passar en läktare av det här slaget mycket bättre. Och Redelius har mycket riktigt funnit ett skolexempel i Östergötland, nämligen Örberga kyrka. En portal har där lett ut till en träläktare i långhuset; tydliga avtryck av bjälkar finns i gavelmuren (Redelius 1972, s. 43). I Östra Ingelstad är det troligen inte den kunglige regenten som stigit ut på läktaren. Snarare rör det sig om den lokala makthavaren och kyrkans patronus. Precis bredvid kyrkan ligger Ingelstads gård, med anor från medeltiden. Det råder alltså samma nära rumsliga förhållande mellan huvudgård och kyrka som vi tidigare sett i Stora Herrestad och Bjäresjö. På

Fig. 4. Östra Ingelstads kyrka. Läktare och emporportal före 1913 års renovering.
Foto LUHM, Wåhlins fotosamling, band 8.
—Östra Ingelstad church. Platform and gallery door before rebuilding in 1913.

kyrkans södra korvägg finns rester av en kalkmålning föreställande en knäböjande man. Han är vänd mot öster och riktar sig mot en oidentifierad person. Den knäböjande mannen har spekulativt tolkats som Niels Hög Banner, innehavare av Ingelstads gård kring år 1500 (Hildeman 1983, s. 32). Fastän inget medeltida patronatskap finns belagt, och fastän kalkmålningen är senare än kyrkobygget, så förefaller det rimligt att knyta användarna av läktaremporen till innehavarna av huvudgården.

Sydost om Östra Ingelstad, nästan ända ute vid Östersjökusten, ligger Östra Hoby. I emporen möter vi åter ett långsmalt rum, drygt två meter brett, som en gång i tiden har varit försett med tunnvalv. I den östra muren syns två rundbågade öppningar; 0,6–0,7 meter breda och 1,85 meter höga, på ett avstånd av två meter från varandra. Den södra öppningen är igenmurad, men syns tydligt, framför allt från murens östsida. Den norra är täckt av en modern dörr, och via den kommer man från emporen genom öppningen ut på kyrkvinden ovan långhusvalven (fig. 5). Dörröppningarna är något mindre än i Östra Ingelstad, men tillräckliga för att fungera som passager.

Anteckningar från det tidiga 1900-talet nämner ett altare mellan nischerna (Anselm 1947, s. 668) eller talar om rummets kapellfunktion (Sjögren 1932, s. 83), men jag fann inga synliga spår efter något sådant vid mitt besök. Inte heller andra forskare som mer noggrant har besiktigat Östra Hobys kyrktorn, såsom C.G. Brunius (LUHM, Brunius samlingar, XXX s. 97; Brunius 1850, s. 130 f) och Henrik Jacobsen (1993, s. 156), rapporterar några sådana iakttagelser. Med tanke på att rummet togs ur bruk redan under medeltiden och sedan förmodligen aldrig använts i något offentligt sammanhang förefaller det märkligt

Fig. 6. Mariakyrkan i Vä. Kapellempor. Foto förf. december 2012. —St Mary's church, Vä. Chapel gallery.

Fig. 5, t.v. Östra Hoby kyrka. Norra empordörröppningen. Foto förf. december 2012. —Östra Hoby church. North gallery door.

att man skulle ha bemödat sig om att så totalt sopa bort alla spår efter ett altare, när bara de mest minimala åtgärder har gjorts för att täppa igen den södra öppningen. Det mesta talar således för att inget altare har funnits och att de båda dörröppningarna har lett ut till en träläktare med motsvarande funktioner som i Östra Ingelstad.

Kapellempor

Græbe (1971, s. 45 f, 138) antog att ombyggnaden av emporen i Mariakyrkan i Vä med altare och kalkmålningar hängde ihop med att byggnaden blev klosterkyrka ca 1170. Västpartiet består av en förhall med två flankerande trapptorn. Ovanpå förhallen finns emporen, idag populärt kallad »kungakammaren». Av de tre ursprungliga fönsteröppningarna ersattes den mellersta med en altaranordning bestående av ett altarbord med en nisch (fig. 6). Nischen utgjordes av ett rundbågigt valv, 1,15 meter brett och lika högt, med ett numera borttaget hjälmvalv överst. I altarbordet fanns en relikgömma. När långhuset försågs med valv på 1200-talet utgick de västra valvstrålarna från en konsol på västmuren mot emporvåningen i höjd med altarnischen. Därför förstärktes murpartiet i altarnischens bakvägg med en tegelmur. Altaret var högt placerat i emporrummet, med altarbordet cirka 1,7 meter över golvnivån. För att nå detta fanns ett knappt meterhögt podium med trappsteg. De båda sidonischerna var, som tidigare beskrivits, försedda med dubbla

Fig. 7. Lyngsjö kyrka. Altarnisch och södra fönsteröppningen. Foto förf. december 2012.
—Lyngsjö church. Altar recess and south gallery window.

rundbågar burna av en centralt i väggen placerad kolonnett med tärningskapitäl (fig. 3). Rummets väggar försågs med kalkmålningar, av vilka det fortfarande finns rester. På 1200-talet inreddes rummet med kryssvalv (Græbe 1971, s. 60 ff).

Som det ovan sagda visar förefaller emporens funktion ha förändrats när kyrkan blev munkarnas. Där sikten tidigare varit begränsad i de tre fönsteröppningarna blev den ännu mer inskränkt i och med att den mellersta nischen ersattes med altaret. Anderson (1926, s. 55 f) menade att rummet utgjort en betydelsefull station i liturgiska processioner. Dörrpassagerna till de båda sidotornen möjliggjorde ett kontinuerligt, oförhindrat processionsflöde: in från det ena tornet och ut genom det andra.

Som vi tidigare sett stöder Kristina Krüger (2003b, s. 287 ff) Andersons processionstanke, men hon menar att sådana rum främst användes av munkar när de höll själamässor. Under medeltiden var det vanligt att man donerade medel i utbyte mot regelbundna själamässor hållna på ens dödsdag. De kalendarier – nekrologier och anniversarier – som bevarats från medeltiden vittnar om att antalet sådana mässor var ansenligt (Kroman 1958, s. 423 ff; Johansson 1970, s. 324). Det förefaller praktiskt att förlägga dessa frekvent återkommande själamässor till ett avskilt kapell så att de inte störde annan verksamhet i kyrkan. Ombyggnaden av den ursprungliga emporen genom att avskärma den mer från långhuset och tillfoga en altarfunktion kan därför tyda på en funktionsändring till just ett sådant avskilt kapell för själamässor, med kvarvarande processionsfunktioner, i samband med premonstratensernas övertagande. I den audiovisuella relationen till långhuset och till resten av kyrkan syftade i så fall ombyggnaden främst till *att dölja* brukarnas aktiviteter.

I den närbelägna Lyngsjö kyrka finns en emporvåning med likartad konstruktion, men av betydligt enklare slag (fig. 7). I mitten finns en rundbågig altarnisch med rester av kalkmålningar. På båda sidor finns rundbågiga öppningar. Enligt Brunius (1850, s. 142) var dessa delade av en mittkolonnett bärande två mindre rundbågar

inom en större rundbågad öppning. Den norra öppningen är delvis igenmurad, men den södra är fortfarande öppen in över långhusvalven och avslöjar en ansenlig murtjocklek (1,5 meter). Idag är bara övre delen av öppningarna kvar. Tidigare har de haft en höjd av 1,8 meter (Lilja 1992, s. 12 f).

Helén Lilja (1992, s. 7) menar att Brunius beskrivning av torn och empor kan vara sammanblandad med Mariakyrkan i Vä. Det skulle i så fall innebära att de mittkolonnetter Brunius nämner (av vilka det idag inte finns några spår i Lyngsjö kyrka) egentligen är en beskrivning av kolonnetterna i Vä. Dock stämmer inte Brunius beskrivning i övrigt med öppningarna i Vä (fig. 3), utan snarare med dem i Simris (fig. 9). Dessutom har öppningarna i Lyngsjö genom åren utsatts för mycken åverkan, vilket kan ha utplånat eventuella pelarspår. Men samtidigt kan öppningarna tyckas väl smala för att ha inrymt kolonnetter, så Lilja kan ha rätt i att Brunius beskrivning är felaktig.

Lilja (1992, s. 16) tolkar öppningarna som portaler ut till en läktare i långhuset. Inga spår efter en sådan läktare har dock påträffats. Öppningarna går inte rakt genom muren, utan är riktade snett in mot långhusets centrumlinje, en konstruktion som kan tyckas omotiverad för gångar ut till en läktare. I Östra Hoby är t.ex. öppningarna lagda vinkelrätt ut mot långhuset. Tolkas Lyngsjööppningarna i stället som fönster kan snedställningen förklaras. Med tanke på att öppningarna bara är en dryg halvmeter breda måste de, med den mycket stora murtjockleken, ha gett ett ytterst smalt synfält. För att se vad som försiggick centralt i kyrkan, i och framför koret, har man därför riktat öppningarna snett inåt.

Nerifrån långhus och kor kan man knappast ha sett något av rummets aktiviteter och besökare. Att emporen och dess östvägg konstruerats för avskilda aktiviteter i själva rummet – kanske processioner och mässor som i Mariakyrkan i Vä – förefaller rimligt. Med bara en torntrappa måste processionskoreografin ha lösts på annat sätt än i Vä. Måhända innebar Lyngsjö kyrkas mindre betydenhet och format att processionerna helt enkelt hade så få deltagare att de kunde vända i emporrummet.

Likheterna i emporens konstruktion med grannkyrkan i Vä är påtagliga fastän kvalitetsnivån är väsentligt lägre. Fler beröringspunkter finns. I Lyngsjö finns ett förgyllt antemensale av hög kvalitet som är samtida med kyrkan. Centralmotiv är jungfru Maria med Jesusbarnet. Jungfru Maria återkommer också i väggmålningar, vilket tillsammans med antemensalemotivet kan innebära att kyrkan var helgad åt henne, precis som kyrkan i Vä. Vidare finns en dopfunt med stenhuggna bilder av hur den engelske kungen lät mörda Thomas Becket, ärkebiskop av Canterbury, ett säreget och uppenbart propagandistiskt motivval som tar ställning i tidens kamp mellan kyrka och stat. Dessa tecken tagna tillsammans ger bilden av en kyrka som stod under en ekonomiskt solid klerikal överhöghet. Närmast till hands ligger en anknytning till premonstratenserorden i Vä. Med tanke på att kyrkan förmodligen uppförts före premonstratensernas etablering i Vä (Anglert 1995, s. 93) bör en sådan tolkning utgå från att emporen vore sekundärt anlagd. Ett annat förslag på klerikal anknytning till Lyngsjö är såsom klosterkyrka till ett hittills okänt cistercienserkloster (uppgift från Sven Rosborn 2011-06-13).

1905 byggdes Simris kyrka om. Hela långhuset revs men kor och torn sparades. Därmed bevarades emporvåningen, som jämte den i Vä idag är den förnämligaste i Skåne. Den centrala altarnischen är 1,5 meter hög och 1,0 meter bred, med rundbågen vilande på elegant profilerade vederlag. På båda insidorna av omfattningens nederkanter finns sakramentsnischer. Nischen kröns av ett hjälmvalv (fig. 8). Anderson (1926, s. 65) menade att det ursprungligen funnits en rektangulär ljusöppning i dess baksida, men Brunius (1850, s. 133) noterade ingen sådan vid sitt besök. Idag syns några murbrukslagningar i nischens fond, men jag har inte kunnat avgöra om de härstammar från en ursprunglig ljusöppning.

Av fönsternischerna på altarets båda sidor togs den norra bort då en trappa till den nya orgelläktaren byggdes. Den södra är intakt, men öppningen mot långhuset är igenmurad. Nischen består av en rundbågig öppning, 1,4 meter hög och en knapp meter bred (fig. 9). Mitt i öppningen finns en kolonnett som bär två mindre rundbågar, en konstruktion som tycks överensstämma med Brunius beskrivning av öppningarna i Lyngsjö.

Arkitekturen med en central altarnisch och sidofönster med skymmande centralpelare visar

Fig. 8. Simris kyrka. Altarnisch. Foto förf. december 2012.
—Simris church. Altar recess.

på ett väl avskilt, nästan dolt rum där altaret framstår som den dominerande funktionella inrättningen. Rummet ger därmed intryck av att främst ha brukats för sakrala ändamål liknande de i Vä och Lyngsjö. I närområdet – på ungefär samma avstånd som mellan Lyngsjö och Vä – låg ett premonstratenserkloster i den medeltida staden Tommarp. En hypotes är således att emporen i Simris uppfördes och brukades av klosterbröderna från Tommarp, liksom Lyngsjö eventuellt hade hanterats från Vä.

Slutsats

Efter vandringen genom de skånska emporerna är det dags att sammanfatta vad den har lett fram till. Först är det viktigt att påpeka att denna arkitektur bör ses i ett större sammanhang. Både den romanska arkitekturstilen och västverksbyggena hade gamla anor när de introducerades i Skåne. De olika emportyperna var säkerligen inga skånska nyskapelser utan ingick i rådande arkitektoniska konvention. De emportyper som påvisats i Skåne utgjorde sannolikt allmänt accepterade och spridda konstruktionstekniska lösningar på olika brukares behov och önskemål, allt inom den rådande byggnadsstilen.

Arkademporen svarade mot användarnas behov att exponera sig och sin makt. Därifrån kunde de övervara och övervaka de kyrkliga ritualerna samtidigt som de genom synlighet, inramning och höjdläge tydligt markerade sin auktoritet. De fall som granskats vittnar om kopplingar till den lokala världsliga makten, kyrkans patronus.

I *fönsteremporen* tonades exponeringsaspekten ner. Konstruktionen pekar mer på ett ostört och tillbakadraget bruk. En möjlighet är att den utnyttjats av den kvinnliga eliten för att avskilt kunna övervara mässor och andra kyrkliga begi-

Fig. 9. Simris kyrka. Södra fönsteröppningen. Foto förf. december 2012. —Simris church. South gallery window.

venheter, i likhet med genusuppfattningar som noterats i italienska och bysantinska sammanhang. Ett sådant synsätt behöver inte utesluta att även världsliga stormän nyttjat dylika emporer om behovet av att förankra och förstärka en maktställning varit mindre viktigt och i stället fromhet och egen religiositet prioriterats.

Läktaremporen var i mycket arkademporens like. Behovet av att se bra och framför allt att synas bra betonades här ytterligare. För tidens kungar som baserade sin auktoritet, sin legitimitet och sitt regentskap på att offentligt visa upp sig – kanske genom återkommande kungahyllningar – torde en sådan empor eller scen ha fungerat förträffligt. I det skånska sammanhanget är det svårt att knyta de bevarade emporexemplen till kringresande kungar. I stället får vi nöja oss med att konstatera att även den lokala världsliga maktens manifesteringsbehov befrämjades av en sådan emporkonstruktion.

Kapellemporen har sammankopplats med sakrala brukare och brukningssätt. Den dominerande altaranordningen och de visuella begränsningarna i sidofönstren betonade de inomrumsliga aktiviteterna framför kommunikationen med resten av kyrkan. Tänkbara tillämpningar som diskuterats är som anhalt för processionståg och som kapell för själamässor.

Jag har kategoriserat de skånska emporerna utifrån tillgängligt källmaterial, både materiellt

och skriftligt. Ny information kan komma att medföra förändringar i enstaka fall. Hittas spår av en framförliggande träläktare i Norra Åsum så bör arkadöppningen tolkas som en dörr och emporen därmed som läktarempor. Skulle bevis för en altaranordning mellan öppningarna i Fjälkestad påträffas får man förmoda att det rör sig om en kapellempor. Påträffas märken efter kolonnetter i Östra Hobys fönsteröppningar lär den omtolkas till en fönsterempor. Sådana omtolkningar kan vara ofrånkomliga, men innebär inte en förändring av det övergripande betraktelsesättet. Den tidiga medeltidens emporer var inte enhetliga, utan olikartade. Det är inte fruktbart att söka efter *en* förklaring, *en* användarkategori, *en* funktion. I stället fanns flera skilda emportyper, var och en byggd för sitt särskilda ändamål utgående från sin specifika användares behov.

Tack till Jes Wienberg för inspirerande stöd under arbetets gång.

Referenser

Otryckta källor

Lunds Universitets Historiska Museum (LUHM).
Carl Georg Brunius samlingar (mikrofiche; originalet i Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm).
Eiler Græbes ritningssamling.
Theodor Wåhlins fotosamling.
Topografiska arkivet.
Olsson, H., 1948. *Bjäresjö. Medeltida stenkistgravar i långhuset. Undersökn. 1948*. Stencilerad rapport.

Litteratur

Ahlstedt Yrlid, I., 1976. *Och i hopp om det eviga livet. Studier i Skånes romanska muralmåleri.* Lund.

Anderson, W., 1926. *Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn*. N.M. Mandelgren, Atlas till Sveriges odlingshistoria, Tilläggshäfte III. Lund.

Anglert, M., 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 16. Lund.

Anselm, G., 1947. Stiftets kyrkor. Herrlin, G. et al. (red). *Lunds stift i ord och bild.* Stockholm.

Brunius, C. G., 1850. *Skånes konsthistoria för medeltiden*. Lund.

Cinthio, E., 1968. Kyrkorummet – funktion och utsmyckning. Gustafsson, E. & Cinthio, E. *Skånsk lantkyrka från medeltiden.* Sydsvenska Dagbladets årsbok 1969. Malmö.

DR: *Danmarks Runeindskrifter. I Atlas – II Text.* Utg. av Jacobsen, L. & Moltke, E. Köpenhamn 1941–42.

Edenheim, R., 1976. Medeltidsmålningarna i Västra Sallerups kyrka. Nyfynd och nytolkningar. 1300-talsmålningarna. *Ale* 1976:3. Lund.

Eriksson, T., 1976. Medeltidsmålningarna i Västra Sallerups kyrka. Nyfynd och nytolkningar. 1400-talets vägg- och valvmålningar. *Ale* 1976:3. Lund.

Gilchrist, R., 1994. *Gender and Material Culture. The Archaeology of Religious Women*. London.

Græbe, H., 1971. *Kyrkorna i Vä. Gärds härad*. Sveriges kyrkor, Skåne, band I, häfte 1, nr 139. Stockholm.

Gustafsson, E. & Weidhagen, M., 1968. Investigations in Hammarlunda church. Mårtensson, A. (red). *Res mediaevales*. Archaeologica Lundensia, 3. Lund.

Hildeman, C., 1983. Donatorsframställningar inom sydostskånes medeltida kalkmåleri. *Tomelilla hembygdskrets årsbok* 1982–83. Tomelilla.

Holmberg, R., 1990. *Kyrkobyggnad, kult och samhälle. Landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna.* Lund Studies in Medieval Archaeology 8. Stockholm.

Jacobsen, H., 1985. Östra Ingelstad kirke. En usædvanlig landsbykirke i Skåne. *Architectura, arkitekturhistorisk årsskrift* 1985:7. Köpenhamn.

– 1993. *Romanske vesttårne, deres indretning og funktion. Vesttårne før 1300 i det middelalderlige Danmark øst for Storebælt*. Lund Studies in Medieval Archaeology 12. Stockholm.

Johansson, H., 1970. Själamässa. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, band 15*. Malmö.

Kaspersen, S., 1982. *A Catalogue of Wall-paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100–1600. Scania Halland Blekinge. Volume Four: Art-Historical Survey. Addenda et Corrigenda.* Köpenhamn.

Kjellberg, S., 1966. *Slott och herresäten i Sverige. Skåne. Första bandet. Malmöhus län. Norra delen.* Malmö.

Kroman, E., 1958. Dødebøger. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid, band 3.* Malmö.

Krüger, K., 2003a. Architecture and Liturgical Practice: the Cluniac galilea. Hiscock, N. (red). *The White Mantle of Churches. Architecture, Liturgy, and Art around the Millenium.* International Medieval Research, Art History 10. Turnhout.

– 2003b. *Die romanischen Westbauten in Burgund und Cluny. Untersuchungen zur Funktion einer Bauform.* Berlin.

– 2012. The West End of Corvey. An Architectural Model for Churches in the Central Middle Ages? Borgehammar, S. & Wienberg, J. (red). *Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster och gård*. Centrum för Danmarksstudier 28. Göteborg.

Lilja, H., 1992. *Lyngsjö kyrka. Byggnadsarkeologisk undersökning*. Länsmuseet i Kristianstad.

Lindhagen, M., 1972. Absalons kyrkobygge i Norra Åsum. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1972. Kristianstad.

McClendon, C., 2005. *The Origins of Medieval Architecture. Building in Europe, A.D. 600–900*. New Haven.

Nilsson, I-M., 2003. Härskarsymbol och högsäte – om betydelsen av västmarkeringar i romanska kyrkor. *META*, *Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2003:1. Lund.

– 2009. *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund Studies in Historical Archaeology 12. Lund.

Nyborg, E., 1985. Om romanske kirketårne i Danmark. Blindheim, M.; Gjærder, P. & Sæverud, D. (red). *Kongens makt og ære. Skandinaviske herskersymboler gjennom 1000 år*. Oslo.

Olsen, O., 1967. Rumindretningen i romanske landsbykirker. *Kirkehistoriske samlinger* 1967. Köpenhamn.

Raneke, J., 1976. Medeltidsmålningarna i Västra Sallerups kyrka. Nyfynd och nytolkningar. Vapensköldarna. *Ale* 1976:3. Lund.

Redelius, G., 1972. *Kyrkobygge och kungamakt i Östergötland*. Antikvariskt arkiv 45. KVHAA. Stockholm.

Rydbeck, M., 1947. Medeltidsmålningar från tre århundraden i V. Sallerups ödekyrka. *Fornvännen* 42.

– 1949. Senromansk absiddekor i Fjelie kyrka anpassad efter gotiska målningar. *Fornvännen* 44.

Schalling, E., 1936. *Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid. Rättshistorisk utredning*. Stockholm.

Sjögren, O., 1932. *Sverige. Geografisk beskrivning. Tredje delen. Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län samt staden Göteborg*. Stockholm.

Skansjö, S.; Riddersporre, M. & Reisnert, A., 1989. Huvudgårdarna i källmaterialet. Andersson, H. & Anglert, M. (red). *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm.

Stiesdal, H., 1983. Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne. Johannsen, H. (red). *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller*. Köpenhamn.

Wienberg, J., 1993a. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm.

– 1993b. Tavse romanske tårne. *META*, *Medeltidsarkeologisk tidskrift*, 1993:3–4. Lund.

– 2012. Mellan kungar och kaniker. Dalby till debatt. Borgehammar, S. & Wienberg, J. (red). *Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster och gård*. Centrum för Danmarksstudier 28. Göteborg.

Summary

During the first wave of masonry architecture in Scandinavia in the 12th century, many Romanesque stone churches were built in Scania. They consisted of a chancel, a nave and, in half of the cases, a west tower. It is generally believed that the tower was the secular part of the church, while the chancel at the other end was the sacral part. In many towers you would find a room on the first floor with a number of openings into the nave, the so-called gallery. Most scholars see this room as the domain of secular power: an elevated, exclusive place for the patron of the church to attend mass. Some however argue for a sacral use. Current research is quite polarised: either the gallery belongs to the secular sphere or to the sacred sphere. This paper aims to modify this rather one-sided viewpoint.

Through investigating how the galleries were built, I establish four types of galleries, where each type had its own function and special set of users. The analysis is based on the arrangements and the openings in the eastern wall of the gallery and focuses on communication with nave and chancel.

The *Arcade Gallery* had large, wide openings, from which the users had a good view of the nave and chancel. The elevated position, the visibility and the framework emphasized status and power. The gallery was built for users who wished *to see and to be seen*. The patron of the church, usually the representative of the local power, was probably creator and user. Arcade galleries are found in Västra Sallerup, Fjelie, Stora Herrestad and Norra Åsum churches.

The openings in the *Window Gallery* were narrower than in the arcade gallery, and the view was further reduced by a middle column which supported smaller semi-circular arches. Despite the reduced visibility, the view of the nave and the chancel was fairly good. However, the view from the nave and chancel of people and activities in the gallery was limited. The window gallery was for people who wished *to see and to be hidden*. Visitors in the window gallery could privately attend mass and other church services, something which might have been attractive (or proper) to elite women. Window galleries are found in St Mary's church at Vä (the primary gallery), in Fjälkestad church and possibly in Bjäresjö church.

The *Platform Gallery* was, again, built for those who wished *to see and to be seen*. Openings in the eastern wall served as exits to a balcony, where view and visibility must have been at least as good as in an arcade gallery. The main purpose seems to have been to display and emphasize secular power. The use of a platform gallery as a stage for paying allegiance to a visiting king has been discussed, but in the Scanian examples – Östra Ingelstad and Östra Hoby – the galleries were probably used by more local potentates.

The *Chapel Gallery* has its place in the ecclesiastic sphere, preferentially in connection with monasteries. The more restricted use of the gallery is emphasised by a dominating altar, and the openings into the nave are more of a sight-restricting kind than intended to open up the view. The eastern wall was constructed so as to shield, *to hide* the activities in the room, but still to enable some level of communication with the rest of the church. Ceremonial processions and requiems have been suggested as functions for the chapel galleries. Scanian examples are found in St Mary's church at Vä (the secondary gallery) and in Lyngsjö and Simris churches